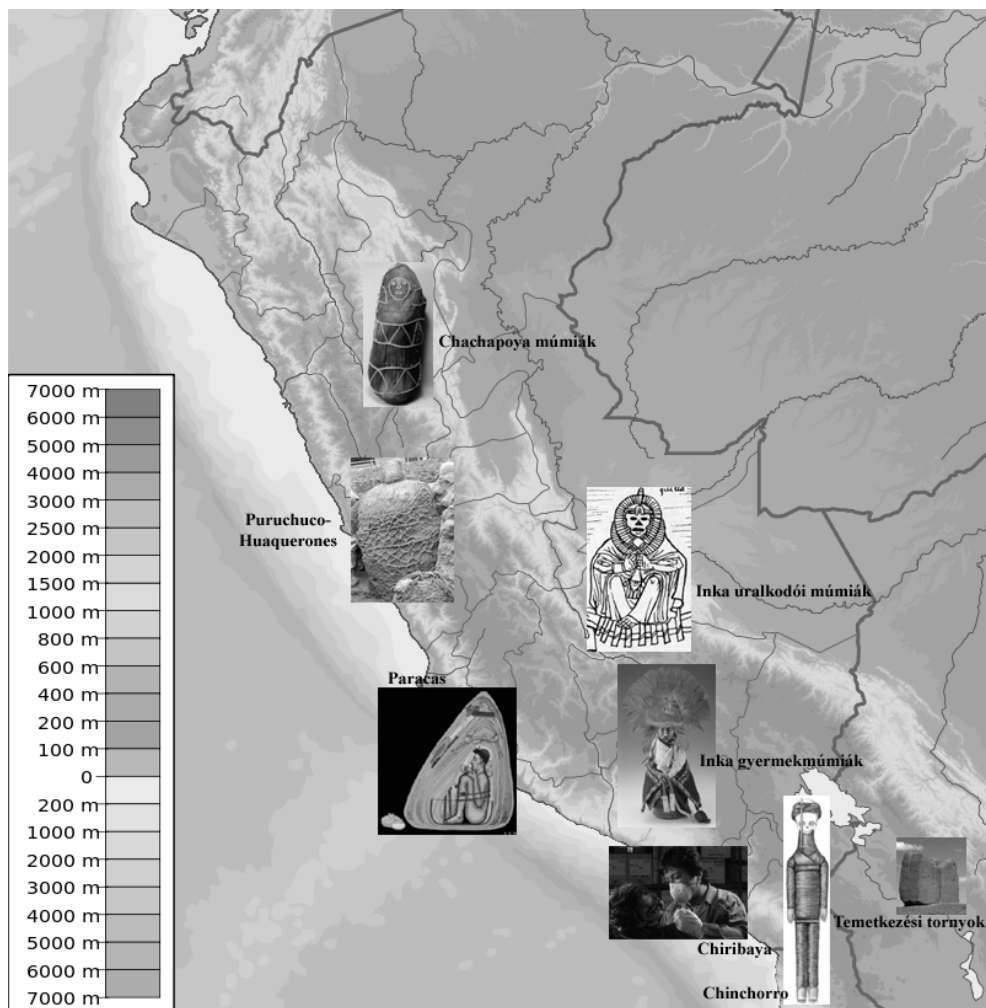

Gyarmati János

Természetes és mesterséges múmiák az ősi Andokban

A nagyjából a mai Észak-Perutól Chile északi és Bolívia középső vidékéig húzódó Középső-Andok spanyol hódítás előtti társadalmainak jellemző sajátossága volt, hogy a halott személyeket olyan ősnek tekintették, akik együtt élnek, esznek, dolgoznak az élőkkel, akiktől tanácsot vagy éppen szívességet lehet kérni. A fentiekből kézenfekvő módon következik, hogy az emberek arra törekedtek, hogy megőrizték elhunyt felmenőik, különösen fontos vezetőik testét. Ez történhetett természetes úton, amikor a sivatagos tengerparti homokban vagy az ugyancsak száraz hegyvidék természetes módon védett helyein (barlangok, sziklaüregek), esetleg ember által létrehozott temetkezési tornyokban, ún. *chullpák*ban vagy éppen 6000 méter magas hegycsúcsokon temették el halottaikat. E természetes úton mumifikálódott halottak mellett számos helyről és korszakból ismerünk „mesterséges múmiákat”, olyan halottakat, akiken a test megőrződése érdekében valamilyen beavatkozást hajtottak végre (ld. a térképet).

Egy további lehetséges felosztás a „történeti” és a „régészeti” múmiáké. Az előbbieket olyan múmiák, jelesül inka uralkodók, feleségeik és rokonaik, akikről meglehetősen sok információval rendelkezünk, ugyanakkor maguk a múmiák kivétel nélkül megsemmisültek vagy eltűntek. Az utóbbiak azokhoz a kultúrákhoz tartoznak, amelyekből kizárólag régészeti adatokkal rendelkezünk, értelemszerűen beleértve magukat a mumifikál(ódot)t holttesteket is. Kis köztes csoportot képeznek azok az inka kori gyermekek, akiket az ún. *capacocha* szertartás keretében áldoztak fel és temettek el örök hóval fedett hegyek csúcsán. Ez esetben nem pusztán az örök fagy által megőrzött holttestek és az útravalóként melléjük adott javak maradtak fenn, hanem a szertartás háttérét alkotó hiedelmekről is vannak ismereteink, köszönhetően a 16–17. századi krónikásoknak. Az andesi múmiák többsége a tengerpartról ismert, hiszen a part menti sivatag kedvez a lágy szövetek fennmaradásának, és minél délebbre haladunk, a sivatag annál szárazabb.

A chinchorro-múmiák

A Csendes-óceán mentén húzódó sivatag legdélebbi szakasza az Atacama-sivatag, ahol akár hosszú évek is eltelnek egyetlen csepp eső nélkül. Extrém szárazsága mellett egyik további sajátossága, hogy talaja nitrátokban és sókban gazdag, ez pedig megakadályozza a baktériumok elszaporodását. Mindezek következtében az élőlények lágy szövetei azelőtt kiszáradnak, hogysem szétesnének. Ennélfogva talán nem is annyira meglepő, hogy innen ismertek a világ legősibb, 9000 éves múmiái (1. kép).

1. kép Chincorro múmia

E múmiák felfedezése ugyanahhoz a német Max Uhléhoz (1856–1944) köthető, aki annyi más andesi régészeti kultúrát azonosított, és méltán nevezik a perui régészet atyjának. Elsőként felfedezett lelőhelye után ő nevezte el aricai őslakóknak az egykor ott eltemetett embereket. Ugyancsak tőle származik a chincorro kultúra vagy hagyomány elnevezés,¹ ami a sírokban talált apró hal tartó szatyrok spanyol elnevezésére utal. Uhle tizenegy teljes és egy részleges múmiát publikált 1922-ben.²

Nagyjából ugyanebben az időben, 1920-ban telepedett le és alapított gyógyszerterát Iquiquében a dán Ancker Nielsen, aki annyi más Latin-Amerikában gyökeret verő európai kereskedőhöz és képzett iparoshoz hasonlóan régiségeket, köztük múmiákat kezdett gyűjteni. Ezen túlmenően két, összesen tizenhárom múmiát tartalmazó chincorro síregyüttest tárt fel Patillosban, az iquiquei tengerparton.³ E korai és tudományos standardokat nélkülöző ásatásokat követően

¹ Max Uhle, Los aborígenes de Arica y el hombre americano. *Chungará* 3 (1974 [1917]) 13–21.

² Max Uhle, *Fundamentos étnicos y arqueología de Arica y Tacna*. Quito, 1922.

³ Agustín M. Llagostera, Patrones de momificación chincorro en las colecciones Uhle y Nielsen. *Chungara* 35 (2003/1) 5–22.

1985-ben tárták fel azt a tizenhat mesterséges múmiát és egy természetes úton kiszáradt holttestet az Arica melletti Morro 1–5 lelőhelyen, amelyek alaposabb tudományos vizsgálatok elvégzését tették lehetővé.⁴

Mai ismereteink szerint a legrégebbi természetes múmia az észak-chilei Acha két lelőhelyéről származó kb. 9000 éves maradvány, míg a legrégebbi mesterséges múmia korát 7800 évre teszik. A vizsgálatok alapján típusokra osztott chinchorro-múmiák közül az elsőbe azok a természetes úton kiszáradtak tartoznak, amelyek között akadnak részben vagy egészben kifestett, totora sásból fonott gyékénybe és lámafélék bőrébe burkolt holttestek. A mesterséges, azaz a megőrzés szándékával létrehozott múmiák egyik csoportját azok alkotják, amelyek kizárólag valamilyen külső kezelést alkalmaztak a bőrön vagy a bőrön keresztül. Erre a célra sót, balzsamokat, mézet, növényi nedvet használtak. A másik nagy csoportot azok a múmiák képviselik, amelyek valamilyen belső beavatkozás történt. Esetükben minden testüreget kiürítettek, és más anyaggal, például száraz fűvel, állatszőrrel, hamuval vagy agyaggal töltötték fel, majd vegyi anyagokkal konzerválták a szöveteket, vagy hővel szárították ki a testet. Egészen különleges típust képviseltek az úgynevezett rekonstruált múmiák, amikor a testet részeire szedték, majd különböző módon és anyagokkal helyreállították. Az eljárás során a bőrt leválasztották, a húst pedig eltávolították a csontokról. Az így megtisztított csontokat növényi rostokba burkolták, majd visszahelyezték az eredeti bőrt, bezárták a testet, és összevarrták a bőrt. A kezeket és a lábakat is faágakkal erősítették meg, majd külön-külön nádfonatba tekerték őket. A testet néha agyaggal vagy gipszsel burkolták, és kifestették. Az arcra agyagmaszkot helyeztek, amelyet emberi hajból készített paróka díszített. A nemi szerveket és az arc részleteit szimulálták. Az utolsó típust, az ún. chinchorro-figurákat néha tévesen tárgynak tekintették, valójában égetetlen agyagba burkolt emberi vagy állati csontok, amelyek agyagfiguraként jelennek meg.

Különös módon ezeket a halál utáni bonyolult eljárásokat főleg gyerekek, közöttük magzatok esetében alkalmazták. A különböző módon kezelt halottak között nincs jele társadalmi különbségnek, ami minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy olyan archaikus zsákmányoló, főleg halász- és gyűjtögető életmódot folytató társadalomról van szó, amelyben ilyen különbségek még nem alakultak ki. A tudományos alapossággal feltárt múmiák azt mutatják, hogy bizonyos időn át őrizték és használták őket – valószínűleg hosszabb ideig ki voltak helyezve –, majd amikor valamilyen különleges esemény történt, például egy jelentős személy halála, a múmiákat becsomagolták, és közösen eltemették minden különösebb gondosság nélkül, s ekkor már nem kaptak újabb mellékleteket, és egyáltalán nem törődtek további jólétükkel vagy lelkükkel.⁵

⁴ Sonia Guillén, Morro 1–5 (Arica). Momias y sociedades complejas del Arcaico de los Andes Centrales. *Boletín de Arqueología* 1 (1997) 65–78.

⁵ Sonia Guillén, De chinchorro a chiribaya: los ancestros de los mallquis chachapoya-inca.

2. kép A paracasi 310. számú múmiaköteg

A dél-perui tengerpart

A perui tengerpart nagyjából Limától délre eső szakasza a Kr. e. 1. évezred közepétől egészen a spanyol hódításig, azaz mintegy két évezreden át ezrével őrzött meg mumifikálódott holttesteket sivatagos éghajlatának köszönhetően. Ez vezetett oda, hogy a nyugati múzeumok nagy gyűjteménygyarapítási korszakában, a 19. század második felétől kezdve, elkezdődött a szóban forgó dél-perui tengerparti temetők fosztogatása. Az onnan előkerülő leletek magángyűjteményekbe, valamint európai és észak-amerikai múzeumokba vándoroltak. Közöttük azok az akkor még ismeretlen helyről származó halotti mellékletek, amelyek először 1871-ben bukkantak fel, majd 1907-ben jelentős számban kerültek a berlini Museum für Völkerkunde gyűjteményébe. Leglátványosabb darabjai a többméteres, ragyogó színekben pompázó halotti leplek voltak, melyeket Max Uhle proto-Nascának nevezett el, mivel annyit tudott róluk, hogy valahonnan a dél-perui tengerpartról származnak, és időben megelőzték az akkor már ismert Nasca kultúrát (2. kép).

Uhle legnagyobb szakmai ellenlábasa, a perui régészet másik, helyi születésű atyja, Julio Tello (1880–1947) 1906 óta kereste azt a lelőhelyet, ahonnan a szó-

ban forgó tárgyak származnak. Ez egészen 1925-ig sikertelen maradt, amikor a Paracas-félsziget közelében fekvő egyik *guano* sziget örének sírablók leleteket adtak el. Ezt követően sorra kerültek napvilágra a kisebb nagyobb temetők a helyi klimatikus viszonyok miatt hiperszáraz Paracas-félszigeten. Közülük a legnagyobb a Wari Kayán lelőhelyen, ahol 1927-ben 429 múmiaköteget tártak fel. Az 1930-ig terjedő legelső kutatási periódusban az ásatásokat vezető Julio Tello két temetőtípust azonosított a félszigeten. Míg az ún. *Paracas cavernas* mély, palack alakú sírokból állt, addig a *Paracas Necropolis*ban négyszögletes, terméskő épületekben helyezték el a múmiakötegeket. Tello és munkatársa, Torobio Mejia Xesspe úgy gondolta, hogy ezek olyan elhagyott lakóépületek voltak, ahol eredetileg máshol eltemetett múmiákat gyűjtöttek össze. A múmiakötegek felhúzott térdű, összekötözött, nem egyszer kosárba ültetett, több rétegű lepelbe burkolt halottakat rejtettek. Az egyes szőttesrétegek közé különböző, gyakran hatalmi szimbólumként, presztízsjelzőként értelmezhető mellékletek (legyezők, dárdahajítók) kerültek, a múmiaköteg tetejére pedig álfej. Tello mindkét lelőhelyen mesterséges mumifikálás nyomait vélte felfedezni; azt gondolta, hogy a halotti kötegeken kimutatható elszenesedés alulról felfelé haladó égetés nyomán következett be, nem érintette a lágy szöveteket, csontokat vagy a haját, de erőteljes elszenesedést idézett elő a testüregben. Véleménye szerint ezt a fajta mesterséges tartósítást füst, hő és vegyi anyagok alkalmazásával érték el, a későbbi vizsgálatok azonban arra jutottak, hogy Tello minden bizonnyal összetévesztette a testek természetes szétesésének a hatását a hő által előidézett változással, és nem erősítették meg a testen belüli beavatkozás tényét, ugyanakkor a halottak bőrének állaga és sötétbarna színe szándékos kiszáritásra utal.⁶ A múmiakötegekben eltemetett halottak biológiai jellemzőit megvizsgálva arra derült fény, hogy a leggondosabban kivitelezett halotti kötegek idős férfiakat rejtettek, akik mellé rituális fegyvergyűtéseket (parittyák, botok, dárdahajítók, obszidián hegyű dárdák, kőfejű bunkók), illetve tollas hatalmi jelvények (fejdíszek, legyezők) kerültek. Az a tény, hogy a nők többsége, valamint a férfiak egy része nem részesült ilyen kivételezett elbánásban, azt mutatja, hogy az egyserre volt nem és társadalmi státusz függvénye, amire – a törött koponya- vagy arccsontok alapján – harci cselekményekkel lehetett szert tenni.⁷

Az inka terjeszkedést megelőző utolsó évszázadokban a Középső-Andok vidékét az apróbb, széttöredezett politikai alakulatok, helyi kultúrák jellemezték. Ezek egyike volt a mai Peru legdélibb tengerpartját Kr. u. 900–1350 között

⁶ Carmen Arellano Hoffmann, Paracas y Julio C. Tello: Apuntes sobre su descubrimiento e investigaciones. In: *Art Encuentro*. II. *Tres ensayos sobre Paracas Necrópolis. Historia de la investigación, las tecnologías textiles y las prácticas mortuorias*. Edición Carole Sinclair Aguirre–Andrea Torres Vergara–José Berenguer Rodríguez. Santiago de Chile, 2016, 7–25.

⁷ Ann Hudson Peters, The Cemetery of Paracas Necropolis: Mortuary Practice and Social Network. In: *Art Encuentro*, II. 43–66.

3. kép Vályogtéglából emelt *chullpa*, Anocariri, Oruro, Bolívia

elfoglaló chiribaya kultúra, ahonnan nagy számban ismertek természetes úton kiszáradt emberi, lámaféle- és kutyamúmiák. A mintegy 500 természetes úton mumifikálódott emberi múmia mellett a kutatók egy kis csoport mesterséges múmiát is azonosítottak. Ezek hasán a hasüreg kiürítése céljából hosszú vágásokat ejtettek. A gondosan megtisztított hasüreget nyers gyapjúval tömték ki, továbbá kukoricát, édesburgonyát és kokaleveleket helyeztek bele; egy idős férfi mellkasi üregében pedig egyenesen egy kokalevelekkel megtöltött kis edényre bukkantak. Ezt az eljárást követően a hasat gyapjúfonallal összevarrták, és a testeket halotti lepelbe tekerték. A testek többségénél kimutatható volt, hogy a halotti leplet cserélték, egy 30 év körüli női halott esetében pedig az volt megfigyelhető, hogy a koponya felső része kifehéredett és kalcinálódott, ellentétben a test többi részével, ami arra utal, hogy legalábbis a test egy részét napsütés érte. Arra egyelőre nincs magyarázat, hogy egyes halottak miért részesültek ilyen bánásmódban, de egyértelmű, hogy valamilyen élők által gyakorolt rítusban vettek részt, míg másokat gyorsan eltemettek.⁸

A hegyvidék

A 3000 méterrel a tenger szintje fölött húzódó hegyvidék hideg és száraz éghajlata a parti sivataghoz hasonlóan kedvez az emberi maradványok megőrződésének, különösen, ha azokat ún. *chullpák*ban, temetkezési tornyokban vagy ahogy ajmara nyelven hívták ezeket, „a testek házá”-ban (*amaya uta*) helyezték el (3. kép). Az Andok egészét beutazó krónikás, Cieza de León

⁸ Guillén, De chinchorro a chiribaya, 295–297.

ekképpen jellemezte ezeket az építményeket: „...a települések körüli síkságokon kicsiny, négyoldalú tornyok [állnak], egyesek teljesen kőből emelve, mások kőből és földből rakva, egyesek szélesek, mások keskenyek [...] némelyik teteje szalmával volt fedve, másoké kőlapokkal, bejáratuk a kelő Nap felé nézett”.⁹ A Közép-Perutól Dél-Bolíviáig és Chiléig előforduló temetkezési tornyok építése a Kr. u. 1. és 2. évezred fordulóján vette kezdetét, és egészen a keresztény bálványüldözésig, a 16–17. század fordulójáig használatban maradtak. A magzati pózban levő halottakat a *chullpák* apró, földfelszín közelében található bejáratán át helyezték be, s ezek a nyílások szolgálták később arra, hogy a halottakhoz bejussanak, vagy épp ellenkezőleg, őket vigyék az élők közé. A hideg, száraz körülmények miatt a halottak kiszáradtak, így válhattak *malquivá*, ösként tisztelt múmiává. Ez tette lehetővé, hogy részt vegyenek az élők különböző rituális aktsaiban. Koloniális feljegyzésekből, mindenek előtt Francisco de Ávila, az egyik bálványüldözéssel megbízott katolikus pap Huarochiriben készült leírásából tudjuk, hogy a *chullpákban* őrzött *malquikat* látogatták, áldoztak nekik, tanácskoztak velük, tetteiket énekekben idézték fel, szívességeket kértek tőlük. Leszármazottaik érdekében a *malquik* jártak el a természetfölötti lényeknél jó termés, jó időjárás, egészség, gazdagság biztosítása érdekében, de olyan esetekben is az ő közbenjárásukat vették igénybe, mint például a házak tetejének a megújítása. Ennek módjáról az egyik Ávilának nyilatkozó tanú azt állította, hogy amikor *huaca* [szent hely] papként transzál-lapotban átölelte a *malquit*, hallotta amint az ő válaszol benne az általa feltett kérdésekre. Ezt az Andokban kialakult évszázados hagyományt az inka hódítás sem változtatta meg, annál kevésbé, hiszen maga az inka kultúra és állam is egy hasonló, kis hegyvidéki főnökségből született meg. Ami végül felszámolta, az az 1570 után bevezetett spanyol összetelepítési politika volt; ez gazdasági és vallási okok miatt lerombolta az andesi közösségek évezredek során kialakult széttagolt települési struktúráját.¹⁰

Az inka korszak

A Középső-Andok spanyol hódítás előtti korszakának legutolsó időszakát az Inka Birodalom fémjelzi. Ebből kézenfekvő módon következik, hogy kultúrájuk valamennyi aspektusáról, így a múmiákról is sokkal több ismeret áll a rendelkezésünkre, mint a megelőző kultúrák esetében. Noha az uralkodók és családtagjaik múmiái kivétel nélkül elpusztultak vagy elvesztek, a koloniális források sokat elárulnak azok jellegéről, használatáról, és ha szűkszavúan is,

⁹ Pedro Cieza de León, *Crónica del Perú. El Señorío de los Incas*. Caracas, [1553].

¹⁰ William Harris Isbell, *Mummies and Mortuary Monuments. A Postprocessual Prehistory of Central Andean Social Organization*. Austin, 1997.

de szót ejtenek a mumifikálás módjáról. Ezek mellett a szándékosan mumifikált halottak mellett több olyan temetkezési csoportot is ismerünk, ahol – ha maga a mumifikálás nem is – a holttest megőrzése mindenképpen cél volt. Ezek az Andok keleti oldalán felfedezett chachapoya-múmiák, az Andok csúcsain feláldozott és eltemetett gyermekek, és azok a Lima egyik külvárosában feltárt múmiák, akik ugyan az inka korból valók, de sokkal inkább a tengerparti hagyományt képviselik, igaz, erős inka kulturális hatással.

A chachapoya-múmiák

Az Andok mély völgyekkel szabdalt, sűrű őserdővel borított keleti oldala a legnehezebben megközelíthető, régészetileg kevésbé ismert vidékek közé tartozik, így valósággal szenzációként hatott, amikor 1997-ben a Leimabamba városától délre fekvő Laguna de los Condorest szegélyező sziklafal üregeiben 219 múmiára bukkantak. A legkorábbiak az inka kor előtti chachapoya kultúrához köthetők, de a leletek tanúsága szerint a temetkezési helyet még a spanyol hódítást követően is használták, ugyanis az ősöknek szánt áldozati tárgyak között kereszt és más hódítás utáni tárgyak is előfordultak.

Ebben a közösségben a test megőrzését célzó eljárások részét alkotta a bél-tartalom végbélen át történő eltávolítása, amit aztán szövetből készült tamponnal zártak le, míg a mellkasüreget a szervekkel együtt érintetlenül hagyták. A bőr tartósításához helyi növényeket alkalmaztak, leveleiket tartalmazó kis csomagokat a kezelés részeként – ami a testszörzet, a haj és a felhám elvesztését vont maga után – a múmiák közelében helyezték el. Az arcvonások megőrzése érdekében az orr- és szájüreget gyapottal töltötték fel.

Egy további eljárást jelentett, amikor hústól megfosztott, esetenként vörösre festett csontokból, hajból, lágy szövetek maradványaiból és személyes tárgyakból kötelekkel összefogott, chachapoya motívumokkal hímzett szőttesekbe burkolt csomagokat állítottak össze, melyeket kosarakba ültettek. A maradványok vizsgálata azt mutatta, hogy másodlagos temetkezésekről van szó, a mumifikálás másutt történt, és a könnyen mozgatható múmiakötegeket azt követően szálították a temetkezési helyre, ahol később is látogatták őket. A halotti lepleken talált foltokból arra következtettek, hogy étel- és italáldozatot kaptak.¹¹

A puruchuco-huaqueronesi leletek

1997 és 2006 között perui régészek összesen 1286 temetkezést tártak fel Lima peremén. Ezekben mintegy 2200–2400 halottat temettek el, akik többsége az

¹¹ Guillén, De chinchorro a chiribaya, 297–298.

inka korszakban és a spanyol hódítás éveiben hunyt el.¹² Ez a Peruban valaha feltárt legnagyobb inka kori temető, ahol a sivatagos tengerpart megőrizte a természetes úton mumifikálódott halottakat. Míg a gyermekeket ruhátlanul, háton fekve, kinyújtott helyzetben temették el, addig a felnőttek a legtöbb esetben ágyékkötőt és inget, úgynevezett *uncut* viseltek, és ülő pozícióban helyezték el őket. A holttesteket több rétegű pamutszövetbe csomagolták, amelyek között gyapottörléket helyeztek el, így alakították ki az emberalakú múmiakötegeket, melyek tetejére esetenként parókával ellátott álfejet is helyeztek.¹³ Ez a hagyomány a tengerparton hosszú évszázadokra nyúlik vissza, és a halottak mellé helyezett inka tárgyak (jellegzetes korsók, ún. *aribalók*, szöttesek, *quipuk*) egyértelműen azt tanúsítják, hogy az inka korszakban is továbbélt.

A *capacocha*-múmiák

Az előbbi két esetben a mumifikálás helyi hagyományának inka kori továbbéléséről van szó, az alábbiakban viszont olyan mumifikálódott halottakra térünk ki, akik kizárólag az inka kultúrához köthetők. Számos koloniális szerző tett említést a *capacocha* szertartásról, amire évi rendszerességgel, a szükséges öntözővíz vagy éppen a föld termékenységének biztosítása érdekében került sor, de ezen túlmenően különleges alkalmakkor, például uralkodó koronázásakor és halálakor, trónörökös születésekor vagy éppen nagy katonai győzelmek alkalmával és természeti csapások (szárazság, vulkánkitörés, járvány) esetén is gyakorolták. A szertartás előzményeként a birodalom távoli vidékeiről gyűjtöttek Cuscóba, a birodalmi fővárosba, 5–10 éves lányokat és fiúkat, akiket párokba rendezve a város főterén rendezett szertartások, lakomák és áldozatok közepette összeházasítottak. Ezt követően előkelők és papok kíséretében magas hegyek csúcsára vitték, feláldozták és eltemették őket. Az áldozatokat a legfőbb inka isteneknek, a Napnak, a Mennydörgésnek, Viracochának, valamint a legfőbb helyi isteneknek ajánlották fel.

A koloniális források helytállóságát igazoló legkorábbi lelet 1896-ban került napvilágra, amikor egy bányász a dél-perui Chachani 6075 m magas csúcsán egy női holttestre bukkant különféle temetkezési mellékletek kíséretében. Azóta mintegy húsz gyermeket találtak, többségében lányokat. Csaknem mindegyik gyermek feláldozására az Inka Birodalom déli vidékein, 5300 és 6700 méteres magasságban került sor (legmagasabban a 6739 m magasán fekvő argentinai

¹² Jocelyn S. Williams–Melissa S. Murphy, Living and Dying as Subjects of the Inca Empire. Adult Diet and Health at Puruchuco-Huaquerones, Peru. *Journal of Anthropological Archaeology* 32 (2013) 165–179.

¹³ Diego Durand, Puruchuco-Huaquerones. Ein Inka-Friedhof in Lima. In: *Inka Könige der Anden*. Hrsg. von Doris Kurella–Inés de Castro. Stuttgart, 2013, 192–194.

Llullaillaco csúcsán), de ismert néhány példa alacsonyabban fekvő északi lelőhelyekről is, beleértve az ecuadori tengerparton fekvő La Plata szigetet is. A holttestek vizsgálata azt mutatta, hogy a gyermeket megfojtották vagy egy fejre mért csapással ölték meg, esetleg élve temették el. A chilei Aconcagua-hegyen eltemetett fiú esetében az is kimutatható volt, hogy halála előtt egy achiote (*Bixa orellana*) nevű növényből készült főzetet itattak meg vele. Ennek maradványait egyaránt azonosították a gyomortartalmában és az arcán talált hányás maradványaiban is,¹⁴ ami egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az örök fagy birodalmában minden szerves anyag megőrződött, az emberi test éppúgy, mint a romlandó anyagból készült tárgyak. A feláldozott gyermekeket kerek gödrökbe temették el, magzati pózban, díszesen felöltöztetve és felékszerezve. Melléjük részben túlvilági útjukra szánt mellékleteket (például párokba rendezett agyagedényeket, kukoricát, chilit, kokaleveleket, lámákat), részben áldozatokat helyeztek. Ezek közül a legjellegzetesebbek a feltehetően termékenységű céllal elhelyezett, aranyból, ezüsből és *Spondylus* kagylóból készült apró férfi, női és lámaszobrok.

A Llullaillaco csúcsán feláldozott gyermekek DNS-e azt mutatta, hogy nem álltak egymással rokonságban, arra azonban fény derült, hogy a legidősebb lány a dél-perui Colca-völgy mai lakóival hozható genetikai kapcsolatba. A közép-chilei El Plomo csúcsán talált fiú ugyanakkor elég nagy biztonsággal a bolíviai magassíkon élő *collák*hoz köthető, azaz a genetikai vizsgálatok megerősítették a koloniális források azon állításait, hogy a feláldozásra szánt gyermekeket a birodalom különböző pontjairól gyűjtötték össze, de ugyanezt támasztják alá a halottak mellett talált egyes leletek is. Így az Aconcagua csúcsánál előkerült gyermek ruhája Peru középső tengerpartjáról származott, más sírokban lévő agyagedények pedig Cusco környékéről, a Titicaca-tó vidékéről, illetve a chilei Catarpéból.¹⁵

Uralkodói múmiák

Az első spanyol konkvisztádorok 1533 márciusában léptek Cuscóba, hogy magukkal vigyék az előző év novemberében foglyul ejtett inka uralkodó, Atahualpa váltságdíját. Célpontjuk a Coricancha, a birodalom legfőbb templomegyüttese volt. Az ott őrzött arany- és ezüsttárgyak összegyűjtése során figyeltek fel két, bebalzsamozottnak tűnő férfi múmiájára, akik kezükben aranypálcát tartottak. Visszaemlékezésük szerint közelükben aranymaszkos nő foglalt

¹⁴ Constanza Ceruti, Human Bodies as Objects of Dedication at Inca Mountain Shrines (Northwestern Argentina). *World Archaeology* 36 (2004/1) 103–122.

¹⁵ Tamara L. Bray–Leah D. Minc–María Constanza Ceruti–José Antonio Chávez–Ruddy Perea–Johan Reinhard, A Compositional Analysis of Pottery Vessels Associated with the Inca Ritual of Capacocha. *Journal of Anthropological Archaeology* 24 (2005) 82–100.

4. kép Inka királyi múmia szállítás közben

(Felipe Guaman Poma de Ayala, *Nueva corónica y buen gobierno*. I. Hely és év nélkül, 205.
(http://www.latinamericanstudies.org/incas/Nueva_coronica_1.pdf)

helyet, akinek az volt a feladata, hogy legyezővel tartsa távol a rovarokat. Ez volt az európaiak legelső találkozása egy elhunyt inka uralkodóval.

A következő találkozásra ugyanazon év decemberében került sor, amikor a Cuscót elfoglaló spanyoloknak egy bábinkára volt szükségük. Választásuk az általuk kivégzett uralkodó, Atahualpa egyik testvérére, Mancóra esett. A koronázás reggelén az új uralkodót hordszékén a város főterére vitték, oldalán apja, a néhány évvel korábban Quitóban elhunyt Huayna Capac múmiájával (4. kép). Őket a többi elhunyt uralkodó múmiája követte szolgálók kíséretében. Ezt követően győzelmeiket, tetteiket magasztaló énekeket adtak elő, és imákkal fordultak az inkák legfőbb istenéhez, a Naphoz. Szürkületkor a múmiákat visszavitték palotáikba, s ezek a szertartások több mint egy hónapon át ismétlődtek. Cuscóba történő 1534-es megérkezésekor ugyanezen a téren volt szemtanúja a Perut meghódító Francisco Pizarro egyik fivére annak, ahogy az összes inka múmiát leültették, majd tüzet gyújtottak előttük. Ebben a tűzben égették el a nekik szánt ételeket, hogy így tudják elfogyasztani azokat. Az ugyancsak eléjük helyezett

arany-, ezüst- és agyagserlegekbe kukoricásört töltöttek, amelyet aztán a tér közepén levő, idolnak tekintett kerek köre öntöttek, hogy az, az abba mélyített csatornákon át a földbe szivárogon, így jutva el a Földanyához.¹⁶ Ugyancsak Pedro Pizarro volt a szemtanúja annak, amint Manco egyik vezére egy halott uralkodótól kérte meg egy nemesi családból való lány kezét. A hordszéken ülő inkának egy szóvivő adta át a kérést, majd közvetítette annak válaszát.¹⁷

A spanyolok természetesen nem tolerálhatták a számukra bálványimádással egyenértékű szokások fennmaradását, így amint kezükbe kaparintották a hatalmat, betiltották azokat. Az utolsó *Inti raymira* 1535-ben került sor. Ez volt a legfontosabb állami ünnepség, amelyet minden évben a júniusi napforduló idején, a kukorica érését követően tartottak. Ennek során az összes múmiát és idolt kihozták szentélyeikből, és két sorban leültették őket. Mindegyikben több mint 300 múmia kapott helyet. A résztvevők csendben várták a napfelkeltét, majd énekelni kezdtek, ami délig erősödött, utána halkult, végül napnyugtakor elhallgatott. Ekkor a múmiákat visszavitték szentélyeikbe. Ezzel a szertartással párhuzamosan a városban is áldozatokat mutattak be, s mindezt 8–9 napig ismételték. Amikor az ünnep véget ért, az uralkodó és családja a Coricancha aranyból és ezüsből formált növény- és állatszobrokkal teli kertjében szertartásosan megkezdte a föld feltörését a következő mezőgazdasági ciklushoz.

Érthető módon a helyiek bármi áron szerették volna megóvni a számukra minden másnál fontosabb relikviákat attól, hogy a spanyolok kezére kerüljenek. Cusco elestét követően némelyeket élelemtárolóban, másokat hatalmas korszokban vagy éppen falfülkékben rejtettek el. Ez egészen 1559-ig sikerült is, amikor Andrés Hurtado de Mendoza alkirály azzal bízta meg a város főbírójává kinevezett, de krónikásként igazán híressé vált Juan Polo de Ondegardót, hogy végre eredményes kampányt indítson a bálványimádás ellen, s mint annak legfőbb szimbólumait, gyűjtse össze az uralkodók és családtagjaik múmiáit. Polo akciója olyannyira gyors és sikeres volt, hogy a kinevezését követő évre nem csupán az inka uralkodócsaládok még létező múmiáit sikerült felkutatnia és megszereznie, hanem a hozzájuk kapcsolódó uralkodói szimbólumokat is, sőt azokat a szobrokat is, amelyek bizonyos eseményeken „helyettesítették” az uralkodó múmiáját. Mielőtt végleg elhagyta volna hazáját, az ő házában tekintette meg ősei földi maradványait Garcilaso de la Vega, egy inka hercegnő és Francisco Pizarro egyik alvezérének fia. Elmondása szerint azok tökéletes állapotban voltak, úgy felöltöztetve, mintha elevenek lennének, még a királyi fejpántot is viselték. Amikor megérintette anyja nagybátyjának, Huayna Capacnak egyik ujját, az olyan érzést keltett benne, mintha fából lenne.¹⁸

¹⁶ Pedro Pizarro, *Relación del descubrimiento y conquista de los reinos del Peru*. Lima, 1986.

¹⁷ Pizarro, *i. m.*, 53–54.

¹⁸ Garcilaso de la Vega, *El Inca. Primera parte de los comentarios reales*. Lisboa, 1609, Libro V. Cap. XXVIII, 127.

A múmiák közül azonban hiányzott dédapja, Tupac Inka Yupanqui múmiája, az ugyanis még a spanyolok megérkezése előtt, az inka polgárháború idején megsemmisült. A győzelemre álló Atahualpa Inka hadvezérei nemcsak az ellenlábás Huascar Inkát támogató leszármazottakat tizedelték meg, hanem még azok egyenes ági felmenőjének, Tupac Inka Yupanquinak a múmiáját is elégették! Hasonló sors jutott osztályrészül a birodalmi hódításokat elindító Viracocha Inkának is, az ő múmiáját Gonzalo Pizarro égette el a spanyol behatolást követően. Garcilaso látogatása után Polo az általa összegyűjtött múmiák egy részét Limába küldte, hogy az alkirály is megszemlélhesse azokat, a többi Cuscóban titokban eltemette, nehogy ismét a helyiek kezébe kerülve továbbra is a bálványimádás tárgyául szolgáljon. A Limába került múmiákat a San Andrés Kórházban állították ki, ahol több mint nyolcvan évig voltak láthatók. Későbbi sorsuk ismeretlen, az ezredforduló környékén ott végzett radarvizsgálatok és ásatások során nem sikerült a nyomukra bukkanni.

Minthogy valamennyi uralkodó és családtagjának múmiája megsemmisült vagy elveszett, nincs lehetőség annak vizsgálatára, hogy az inkák milyen tartósítási eljárásokat alkalmaztak, legalábbis az uralkodócsaládok tagjai esetében. Így kizárólag a koloniális szerzők szűkszavú beszámolóira hagyatkozhatunk. Elmondásuk szerint az inka halála után belső szerveit eltávolították, testét kiszárították, bitumennel és főzetekkel konzerválták. Ennek eredményeként „a test olyan ép volt, mintha élő emberé lenne, szemei aranyból és szőttesből készültek, olyan jól, hogy az ember nem veszi észre, hogy nem valódiak...” Az így előkészített holttestet öt vagy hat pompás köpenybe öltöztették, továbbra is viselte a királyi bojtot, az arany fülkorongokat, karpereceket, fejdíszeket. Feleségei és szolgálói kíséretében székre helyezve földalatti sírba vagy saját palotájában helyezték el, istenként tisztelték, és továbbra is úgy kezelték, mintha élne.¹⁹ Leszármazottai és szolgálói ápolták tovább kultuszát, saját birtokkal és nyájakkal. Ezek szolgáltak arra, hogy a túlélő rokonságot, a szolgaszemélyzetet ellássák, illetve az elhunyttal kapcsolatos szertartásokat elvégezzék.

Összegzés

Amikor azt próbáljuk megérteni, hogy a Középső-Andok ősi népeit mi vezette abban, hogy akár a természetre bízva, akár emberi beavatkozással próbálták megőrizni elhunyt felmenőik holttestét, abból kell kiindulnunk, hogy számukra a halál nem az elhunyt pályafutásának végét, hanem az ősök közé emelkedés lehetőségét jelentette. A halál aktusa kettős átmenetet jelentett: az életből a

¹⁹ John Howland Rowe, Behavior and Belief in Ancient Peruvian Mortuary Practice. In: *Tombs for the Living. Andean Mortuary Practices. A Symposium at Dumbarton Oaks 12th and 13th October 1991*. Ed. by Tom Dillehay. Washington D.C., 1995, 27–42.

halálba a halotti rítuson keresztül, majd a halálból az össze válásba a másodlagos temetés és kultikus objektummá alakulás révén. A közösség alapító őst a jólét, a termékenység, a gazdagság és a biztonság legfontosabb forrásának tartották, mivel úgy tekintettek rá, mint aki közvetítőként működik az élők és a természetfeletti világ között. A leszármazottak e jótétemények érdekében tisztelték a közvetítésben szerepet játszó felmenőiket és mutattak be áldozatokat nekik. Ezért tartották szükségesnek a holttesthez való közvetlen hozzáférés biztosítását a temetést követően is. Mindezek mellett azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az írás nélküli társadalmakban az életfeltételeket biztosító források birtoklásának legitimációját a közösséget körülvevő tájban elhelyezkedő különféle objektumok, szentté váló helyek: sziklák, források, ősök sírhelyei, valamint a hozzájuk kapcsolódó mitikus történetek jelentették,²⁰ így emiatt is fontos érdek fűződött az elhunytak testének minél további megőrzéséhez.

Mummies and mummification in the ancient Andes

János GYARMATI

The extreme dry desert coast of the Central Andes and its dry and cold highlands are particularly favourable to the preservation of organic materials such as the human body. This circumstance may be one of the reasons why the ancient Peruvian peoples tried to preserve the corpses of their relatives whether they are mummified naturally or subjected to human interference. The other reason is in the belief that dead ancestors have mediated between living people and the world of gods. This paper presents from the earliest Chinchorro mummies to the last Inca rulers how varied procedures have been used to preserve the human body or parts thereof, and for what purposes the so-preserved bodies were used.

²⁰ Isbell, *i. m.*, 70–98.

